

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 303.446.4:339.747:94(38)«05/04»

© Борис Попельнюк
(Київ)

КРИЗОВІ ЯВИЩА В ЕКОНОМІЦІ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ПОЛІСІВ (V–IV СТ. ДО Н.Е.): ІСТОРИОГРАФІЯ

У статті розглянуті специфіка та сутність кардинальних перетворень в економіці полісного суспільства у зазначений період. Здійснено аналіз опублікованих вітчизняних та зарубіжних історичних праць. Розглянуті здобутки та існуючі прогалини в історіографії проблеми.

Ключові слова: історіографія, Давня Греція, Аттика, поліс, античне суспільство, економічний розвиток.

Проблема поліса як основної форми політичної та соціальної організації античного суспільства, залишається однією з важливих в історії античного світу. Відтак дослідження самої грецької цивілізації можливе лише за умови вивчення феномену поліса, зокрема його економічної складової в цілому.

Греко-перські війни викликали переміщення економічних центрів з Еолії та Іонії на захід – до Балканської Греції, Південної Італії та Сицилії: багато малоазійських міст були зруйновані та занепали; конфронтація з Персією призвела до закриття для греків близькосхідних ринків. Завдяки військовим перемогам 479–449 рр. до н. е. Греція отримала велику кількість полонених та інших матеріальних цінностей, що сприяло зростанню товарного виробництва та ширшому використанню в ньому рабів. Головним торговельно-ремісничим центром на середину V ст. стають Афіни. Провідна роль в сільському господарстві належала дрібному виробнику: великих помість, пов'язаних з ринком, було небагато.

Через війни кінця V – другої третини IV ст. до н.е. Греція зазнала великих демографічних і матеріальних збитків. Їх супроводжували періодичні економічні кризи та зростання податкового тягаря. В той же час ці війни та періоди післявоєнного відновлення стимулювали розвиток низки галузей грецької економіки. Зростає кількість рабів і частка їхнього використання у сфері виробництва, що сприяло його укрупненню. Відбувається перерозподіл власності та посилюється майнова диференціація. Змінюються параметри економіки: збільшується монетна маса, посилюється залежність господарського життя від ринкової кон'юнктури (тривають скорочення посівів зернових на користь виноградників та оливкових садів), осередком грошових потоків стають міста, поширюється лихварство та спекулятивні угоди (особливо з

хлібом), постійно змінюються ціни. Гроші поряд із землею стають престижною формою багатства, а земля, у свою чергу, залучається до торгового обігу. Зростає економічна значимість периферійних областей Греції – Македонії, Халкідікі, Іонії, Доріди Малоазійської. Водночас, провідними господарськими центрами залишаються Афіни та Сиракузи.

Економіка поліса, як інституту в цілому, не була однорідною. Серед численних полісних держав можна виокремити два основних типи, що різняться своєю структурою. Один тип полісу є аграрним з абсолютною перевагою сільського господарства, слабким розвитком ремесла й торгівлі (найяскравіший приклад – Спарта, а також поліси Аркадії, Беотії, Фессалії тощо). Другий тип полісу можна умовно визначити як торговельно-ремісничий, в його структурі роль ремісничого виробництва і торгівлі була досить значною. В таких полісах утворилася товарна рабовласницька економіка, що мала складну й динамічну структуру, а продуктивні сили розвивалися стабільно і динамічно. Прикладом таких полісів були Афіни, Коринф, Мегари, Мілет, Родос, Сиракузи, а також низка інших розташованих здебільшого на морському узбережжі. Вони, як правило, мали невелику хору, але разом з тим і численне населення, яке потрібно було годувати та залучати до виробничої діяльності. Поліси саме цього типу відігравали провідну роль у процесі економічного розвитку полісної системи, були провідними господарськими центрами Греції V–IV ст. до н. е.

Постійні заворушення, що підривали поліс із середини, ставали повсякденним явищем, на тлі якого проходило життя грецького суспільства в V–IV ст. до н.е. Цей факт відчутно позначився на ступені інтенсивності розвитку економіки регіону. В той самий час війни створювали додаткові стимули для господарського розвитку.

В складних історичних умовах греки мали будувати та утримувати величезний флот, зводити потужні оборонні споруди, нагальною потребою було спорядження армії зброєю. Все це сприяло розвитку власних ремісничих галузей, пов'язаних з обробкою металу, будівництвом, шкіряним виробництвом та іншими ремеслами.

Під впливом цих факторів в Греції середини V ст. до н. е. сформувалася економічна система, яка проіснувала до кінця IV ст. до н. е. Разом з тим, у другій половині V ст. до н. е. в античному суспільстві проявилися перші ознаки кризи полісної системи, яка в подальшому призвела до глибокої економічної, політичної та соціальної трансформації полісного суспільства. Кризові процеси спричинили кардинальні перетворення полісного суспільства. Дослідження специфіки та сутності таких перетворень у висвітленні зарубіжних та вітчизняних дослідників складає головну мету даної статті.

Наприкінці IV ст. до н. е. відбулось відокремлення епохи вільних полісів від епохи елліністичних територіальних держав. У цей час в економічному житті відбувається ціла низка якісних змін: інтенсифікація розвитку товарно-грошових відносин, зростання міжполісних зв'язків, економічне піднесення окремих областей, перехід від вільної парцелярної власності (що була економічною основою класичного поліса), до великих приватновласницьких господарств.

Вивчаючи історію античного суспільства, пересвідчуємося, що існує значна кількість праць, присвячених дослідженню проблеми організації та функціонування поліса. Однак, попри існуючий доробок попередників, у зарубіжній та вітчизняній історіографії наявною є низка певних проблем, котрі ще не знайшли достатнього висвітлення та потребують детального вивчення у майбутньому. Однією з таких є економічний розвиток деяких окремо взятих грецьких полісів Балканської Греції та Іонійського узбережжя Середземного моря в період початку та розгортання кризи полісної системи, що припадає на другу половину V – першу половину IV ст. до н. е. У своїх роботах, присвячених стародавній Греції, автори основну увагу приділяють переважно аналізу політичного та соціального розвитку суспільства, залишаючи поза увагою проблеми закономірностей функціонування економіки античного полісу зазначеного періоду.

На наш погляд, досліджуючи проблему закономірностей функціонування економіки

античного полісу в умовах кризи полісної системи, доцільно в основу історіографії проблеми покласти хронологічний принцип, виокремлюючи українську, російську та зарубіжну історіографії.

Наукове дослідження зазначеної проблеми бере свій початок з кінця XVIII – початку XIX ст. Одним з видатних представників німецької історіографії XIX ст. був професор Університету в Берліні Август Бек (1785–1867 рр.). Його видатним досягненням стало славнозвісне видання «Корпусу грецьких написів» (1824–1859 рр.) («Corpus inscriptionum graecarum»), котра започаткувала розвиток грецької епіграфіки. За предмет свого дослідження він обрав малопопулярну на той час в науковій літературі тему – фінансове господарство Афін. Результатом його роботи стало видання праці у трьох томах «Державне господарство афінян» (1817 р.) («Die Staatshaltung der Athener»). А. Бек на основі давніх написів детально дослідив заробітну плату, ціни на засоби першої необхідності, податки звичайні та надзвичайні, внески союзників, лихварські відсотки, різні статті державних витрат. Завдяки новаторській економічній темі, залученню епіграфічного матеріалу, ретельності аналізу, намаганням поглянути на давніх греків з погляду їхнього повсякденного життя, дослідження А. Бека певною мірою пододало притаманну тому часу ідеалізацію грецького суспільства.

У французькій науці кінця XIX ст. широкого розмаху набула модернізація економічної історії античності, особлива увага приділялась діяльності давньогрецьких і давньоримських лихварів, в особі яких вбачають банкірів давнини. Щодо дослідження соціальної та економічної історії античності варто зупинитись на школі Фюстель де Куланжа. Його учень П. Гіро відомий своїми працями з історії земельної власності (1893 р.), ремісничого виробництва Греції (1900 р.), йому також належить збірка статей з економіки античного світу (1905 р.) [1].

Одним з досягнень французької історіографії міжвоєнного періоду було формування прогресивного наукового напрямку, що об'єднався навколо заснованого 1929 р. журналу «Анали соціальної та економічної історії».

Так, була започаткована багатотомна «Всесвітня історія» під редакцією французького дослідника Густава Глотца – монументальне видання в трьох частинах, кожна з яких поділялась на декілька томів (усього у 13 кн.).

«Всесвітня історія» виходила друком протягом 16 років (з 1923 по 1939 рр.) паралельно з відомою «Кембріджською давньою історією». Нас цікавить друга частина праці – «Історія Давньої Греції», що складалась з чотирьох томів (у 5 книгах) [2]. У її виданні брали участь відомі знавці античності Франції Р. Коен, П. Руссель, П. Еймар, П. Коллар. У дослідженні були враховані всі досягнення науки того часу, дані нових розкопів, папірологічні та епіграфічні джерела. Єдина композиція, загальна концепція, спроба наукового вивчення минулого, намагання подати інтегральну історію різних суспільств роблять цю роботу значним явищем у світовій історіографії античності. В основу була покладена така концепція давньогрецької цивілізації та її історії, згідно з якою саме в Греції, зокрема в Афінах, були закладені основні принципи цивілізованого суспільства, що повністю виявились у створенні римської середземноморської імперії. У «Всесвітній історії» знайшли своє відображення багато сторін життя античного суспільства, включаючи його соціально-економічні аспекти. В останньому можна побачити вплив «школи Анналів» на це видання.

Іншим дослідженням Г. Глотца є «Труд в Давній Греції. Економічна історія Греції від гомерівського періоду до римського завоювання» (1920 р.). Автор пропонує свою схему розвитку економіки давньогрецького світу. В «гомерівський» період відбувається перехід від пастухування до землеробства, від колективної власності до приватної, навколо місцевих ринків виникають міста – народжуються «міська та торгова економіка». В архаїчну епоху відбувається розвиток монетарної економіки, що започаткувала боротьбу ремісників і торговців проти землевласницької аристократії. Починається торгова конкуренція різних центрів. Найвищого розквіту грецька економіка сягає за елліністичної доби, коли виникає світовий ринок. Дослідник надавав важливої ролі інституту рабства в історії Давньої Греції.

У 20–30-х рр. ХХ ст. у Франції з'явилась певна кількість досліджень, присвячених питанням економіки античності. Р. Бійяр підготував дві ґрунтовні монографії з історії античного виноградарства (1913 р.) та історії античного землеробства, написаного за матеріалами «Георгік» Вергілія (1928 р.). У цей же час побачила світ робота А. Жарде «Зернові у грецькій античності» (1925 р.) [3]. Це одне з найповніших досліджень з історії давньогрецького сільського господарства та обміну.

Зі спеціальних робіт слід відзначити вивчення Е. Кавеньяком історії народонаселення у великих містах античного світу як одного з важливих соціально-економічних чинників давніх суспільств (1922 р.).

Поряд зі спеціальними роботами 1927 р. з'явилося дослідження відомого французького знавця античності Ж. Тутена «Антична економіка». Предметом уваги автора був увесь комплекс античної економіки від гомерівського часу до падіння Західної Римської імперії. На відміну від економічних робіт, що належать К. Бюхеру, Ед. Мейєру та М. Веберу, Ж. Тутен не зловживає використанням соціологічних понять стосовно античної економіки («ойкосне господарство», «капіталізм» чи «феодалізм») та намагається викласти фактичний матеріал. Ж. Тутен розглядає античну економіку як визначене ціле, що протягом свого розвитку проходить декілька етапів: 1) власне грецький (від Гомера до завоювань Македонського); 2) елліністичний, характеризувався перенесенням центру економічної активності до Східного Середземномор'я. Паралельно з елліністичною економікою розвивається своєрідна економіка Західного Середземномор'я (Італії, етрусків, Карфагенської держави); 3) вищий, який розпочався із встановлення Римської імперії, коли економічний розвиток Східного та Західного Середземномор'я набув єдності в рамках великої держави. Варварські вторгнення розхитали римську економіку, підірвали систему вільного підприємництва, призвели господарство та суспільство до розладу [4, с. 202].

У німецькій історіографії у 20–30-х рр. ХХ ст. тривала дискусія щодо ступеня розвитку промисловості та торгівлі в давньому світі. Це питання ставилося в працях Іоганна Хазебрека «Держава и торгівля в Давній Греції» (1928 р.) та «Історія господарства та суспільства у греків доперського часу» (1931 р.), В. Швана «Історія морського піратства та морської торгівлі в Давній Греції» [5].

Серед англо-американських вчених, які займалися дослідженням історії Давньої Греції, на увагу заслуговує М. Фінлі (1912–1986 рр.). Він написав низку монографій, присвячених загальним питанням античного світу: «Дослідження про землю та кредити в давніх Афінах 500–200 рр. до н.е.», «Економіка та суспільство в Давній Греції»; «Давні греки», «Давня економіка»; під його редакцією вийшли збірки статей «Рабство в класичній античності», «Проблеми землі в Давній Греції» [6]. У своїй концепції основою кризи полісу він вважав

боротьбу двох форм власності (традиційно земельну та грошову), зростаючу неузгодженість політичної та соціальної структур полісу і т. ін.

Щодо російських вчених XIX ст. варто згадати М. Куторгу (1809–1886 рр.), який став засновником впливової Петербурзької школи дослідників античності. У своїх роботах [7] автор головну увагу зосереджує на критичному дослідженні свідчень Фукідида, Плутарха та Діодора; він намагається узгодити дані Діодора із свідченнями інших авторів і, таким чином, реконструювати хронологію грецької історії V ст. до н. е. М. Куторга розглядав проблеми внутрішнього життя давньогрецького суспільства, його соціального та економічного розвитку. Вже у своїй «Історії Афіньської республіки» він звертає увагу на зв'язок політичних змін у державі з його культурним та торгово-економічним розвитком. У «Перських війнах» висвітлюються такі специфічні проблеми як типи власності в афінян (розподіл на «видиме», тобто нерухоме майно, та «невидиме» – рухоме) та діяльність трапезитів – давніх лихварів і банкірів. Учнями та послідовниками М. Куторги були В. Ведров [8], М. Стасюлевич [9], Н. Астаф'єв [10], В. Бауер [11].

Ще одним дослідником античності був професор Київського університету П. Аландський (1844–1883 рр.). Завданням історичної науки він вважав встановлення головних закономірностей суспільного розвитку, а це останнє зводив до змін політичних форм. У своєму курсі лекцій [12] автор простежує розвиток грецьких міст-держав, головним чином Спарти і Афін, до кінця V ст. до н. е., причому концентрує свою увагу саме на внутрішніх змінах, відволікаючись від зовнішньої історії.

Видатним дослідником Давньої Греції був Г. Бузольт (1850–1920 рр.). Свою роботу «Грецькі державні та правові старожитності» [13] він писав, використовуючи писемні, зокрема, епіграфічні джерела. Г. Бузольт вивчав грецький поліс не тільки з позицій його політичного розвитку, а й цікавився соціально-економічними відносинами.

Видатними представниками соціально-економічної школи кінця XIX – початку XX ст. у Росії були Р. Віппер [14], А. Тюменєв [15], І. Кулішер [16] та М. Ростовцев [17].

На середину та кінець XX ст. до соціально-економічної проблематики зверталось багато вчених. У монографії «Нариси соціально-економічної історії Крита V–IV ст. до н. е.» [18] Л. Казаманова основну ува-

гу приділяє малодослідженим проблемам внутрішнього життя та політичного устрою такої периферійної області Греції, як острів Крит. У низці робіт Л. Глускіна [19] виявляє основні моменти соціально-економічної кризи в Афінах IV ст. Зокрема, вона наголошує на зростанні ролі метеків в землеробстві та комерційних операціях, державному будівництві, послабленні зв'язків громадянства із земельною власністю, складному переплетенні приватних і суспільних інтересів в експлуатації лаврійських копалень. Разом із тим, автор демонструє живучість полісних традицій, примітивний характер економіки, що стримувало ділову активність тих, які не були громадянами. Ці фактори викликали збільшення податкового тягаря на все афінське населення, вели до загострення соціальних протиріч, поглиблювали кризу, закривали шляхи до її подолання.

Важливий аспект кризи полісної структури досліджувала Л. Мариневич [20]. Авторка розглядала найманство, як яскравий приклад кризи полісу, порушення зв'язку громадянина з землею, перетворення громадського ополчення на професійне військо, як свідчення глибокого розладу традиційної структури.

Питання землеволодіння та аграрних відносин в Аттиці у IV ст. до н. е. піднімав у своїх роботах В. Андрєєв [21]. Він виступив проти перебільшеного, на його думку, в літературі уявлення щодо ступеня концентрації земельної власності в Аттиці. Цікаві його дослідження стосовно ролі суспільної землі в системі аграрних відносин у регіоні.

Слід зазначити, що вчені різних країн з'ясовували питання, пов'язані з економікою давньогрецьких полісів в умовах кризових процесів (V–IV ст. до н. е.), однак, у вітчизняній науці дана проблема не досліджувалась комплексно, а наявні малочисельні розвідки торкаються лише окремих аспектів теми. Так, слід назвати монографію та статті В. Ставнюка [22], статтю С. Голованова «Афіни та Спарта напередодні Пелопоннескої війни», курс лекцій В. Балуха та Ю. Макара [23].

Таким чином, на сьогоднішній день відсутні комплексні, узагальнюючі праці з окресленої проблеми. Разом з тим, використовуючи надбання попередників, залучивши архівні та опубліковані джерела, на наш погляд, можна відтворити цілісну картину кризових явищ в економіці давньогрецьких полісів означеного періоду, що представляє науковий інтерес і є неординарним явищем у всесвітній історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гиро П. Частная и общественная жизнь греков / П. Гиро. – СПб, 1913. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.sno.pro1.ru/lib/giro_chastnaya_i_obshestvennaya_zhizn_grekov/giro_chastnaya_i_obshestvennaya_zhizn_grekov.pdf
2. Glotz G. Ancient Greece at work / G. Glotz. – L., 1926; 1965.
3. Jardé A. Les céréales dans l'antiquité Grecque / A. Jardé. – P., 1925.
4. Историография античной истории / Под ред. В.И. Кузищина. – М.: Высшая школа, 1980.
5. Шван В. История морского пиратства и морской торговли в Древней Греции / В. Шван. – М., 1929.
6. Finley Moses. Studies in land and credit in Ancient Athens. 500–200 B.C.: The Horos Inscriptions. – 1951; Economy and Society in Ancient Greece. – 1953; The Ancient Greeks: An Introduction to Their Life and Thought. – 1963; The Ancient Economy. – 1973; Between Slavery and Freedom // Comparative Studies in Society and History. – 1964. – Vol. 6. – No. 3. – P. 233–249.
7. Куторга М.С. История Афинской республики от убийства Иппарха до смерти Мильтиадаю / М.С. Куторга. – СПб., 1848; Його ж. Персидские войны. – СПб., 1858.
8. Ведров Вл. Жизнь афинского олигарха Крития / Вл. Ведров. – СПб., 1848; Його ж. Поход афинян в Сицилию и осада Сиракуз (с мая 415 до сентября 413 года до Р. Хр.). – СПб., 1857.
9. Стасюлевич М.М. Афинская игемония / М.М. Стасюлевич. – СПб., 1849; Його ж. Ликург Афинский. – СПб., 1851; Його ж. Защита Кимонова мира. – СПб., 1852.
10. Астафьев Н. Македонская игемония и ее приверженцы / Н. Астафьев. – СПб., 1856.
11. Бауер В.В. Афинская игемония / В.В. Бауер. – СПб., 1858; Його ж. Эпоха древней тирании в Греции. – СПб., 1863.
12. Аландский П.И. История Греции / П.И. Аландский. – К., 1885.
13. Георг Бузольт. Очерк государственных и правовых греческих древностей. Пер. с немецкого / Георг Бузольт. – Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1890.
14. Виппер Р.Ю. Лекции по истории Греции. – 2 изд. / Р.Ю. Виппер. – М., 1906; Його ж. История Греции в классическую эпоху. – М., 1916.
15. Тюменев А. Очерки экономической и социальной истории Древней Греции / А. Тюменев. – Петербург, 1920; Його ж. Введение в экономическую историю Древней Греции. – Москва, 1923.
16. Кулишер И.М. Очерк экономической истории Древней Греции / И.М. Кулишер. – Л., 1925.
17. Ростовцев М.И. Социальная и экономическая история эллинистического мира / М.И. Ростовцев. – В 3-х т. – М., 1941.
18. Казаманова Л.Н. Очерки социально-экономической истории Крита V–IV вв. до н.э. / Л.Н. Казаманова. – М., 1964.
19. Глускина Л.М. Проблемы кризиса полиса / Л.М. Глускина // Античная Греция. Проблемы развития полиса. – М.: Наука, 1983. – С. 5–42; Глускина Л.М. Дельфийский полис в IV в. до н. э. / Л.М. Глускина // Античная Греция. Проблемы развития полиса. – М.: Наука, 1983. – С. 43–72.
20. Маринович Л.П. Греческое наемничество IV века и кризис полиса / Л.П. Маринович. – М.: Наука, 1975.
21. Андреев В.Н. Аграрные отношения в Аттике в V–IV вв. до н. э. / В.Н. Андреев // Античная Греция. Проблемы развития полиса. – М.: Наука, 1983. – С. 247–326.
22. Ставнюк В.В. Становлення афінського поліса / В.В. Ставнюк. – К.: Аквілон-Плюс, 2005; Його ж. Підприємливість в контексті становлення античної грецької цивілізації / Подвижники й меценати: грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII–XIX ст. Історико-біографічні нариси / Під ред. В.А. Смоля – К., 2001. – С. 18–35; Його ж. Формування полісного устрою в Аттиці і «синойкізм Тесея» // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 1999. – № 2. – С. 190–200.
23. Історія Стародавньої Греції: Курс лекцій. – Чернівці: Золоті литаври, 2001.

© Борис Попельнюк

© (Київ)

КРИЗИСНЫЕ ЯВЛЕНИЯ В ЭКОНОМИКЕ ДРЕВНЕГРЕЧЕСКИХ ПОЛИСОВ (V–IV ВВ. ДО Н.Э.): К ИСТОРИОГРАФИИ ВОПРОСА

В статье рассмотрены специфика и сущность кардинальных преобразований в экономике полисного общества в указанный период. Проанализированы опубликованные отечественные и зарубежные исторические работы. Исследованы достижения и существующие пробелы в историографии проблемы.

Ключевые слова: историография, Древняя Греция, Аттика, полис, античное общество, экономическое развитие.

CRISIS'S ECONOMIC PHENOMENON OF GREEK POLISES (V–IV C. B.C.): HISTORIOGRAPHY OF PROBLEM

The problem of «polis» as the main form of political and social organization of Greek antiquity civilization is considered to be one of the important in the history of antiquity world. It is important that studying of the phenomenon of Greek polis and economic life should be researched as a peculiar feature of antiquity society wholly. Polis's economic development and reasons of crisis events in (V–IV c. B.C.) seemed to be not dealt with connection of characteristics of antiquity generally.

In modern historiography there are two types of polis economy which are differed one another by structure. They are referred to this article. The first type is known to be «agrarian» one. The second type is called as «trade- handcraft» one.

The author covers the reasons of crisis economics phenomenon of Greek polises giving the complex research of this process through historiography. While studying historiography's points of view on this problem the author of article took chronology principle separating Ukrainian, Russian and foreign western historiography. It should be noticed that there are no special works that would reveal economic life and development of Greek polises as a complex history. Some historians consider that an existence of initial financial institutions in Greek polises happened to lead to the reasons of crisis. There are some differences among German, French and British scientists in studying of economics of Greek polis. For example, according to German historical version (A. Beck) – «State Household of Athens» taxing system seemed to have been an innovation of antiquity society.

The author of article paid attention to the theory of «modernization» of economic development in Greek polises which was studied by French historians. The work is referred to the various aspects of problem in the publications of Ukrainian historians (V.Stavnuk, S.Golovanon). They investigated some events in the period of economic crisis of Greek polis avoiding to do general conclusions in comparison with works of modern western historians who consider that term «economics of Greek polis» will have another meaning than in the period of antiquity world.

Due to studying of historiography historians will find food for thought in article's summaries of the evolution of historiography in this field.

Key words: historiography, Ancient Greece, Attica, polis, ancient society, economic development.

До редакції надійшла 20.10.2014.

УДК 94(477):930:338.246.025.13”18”

© **Наталія Білошицька**
(Київ)

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКОЇ ІНСПЕКЦІЇ КИЇВСЬКОГО ФАБРИЧНОГО ОКРУГУ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано ряд наукових досліджень, опублікованих наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. з історії становлення та діяльності фабрично-заводської інспекції. Особлива увага звертається на Київський фабричний округ. Охарактеризовано ступінь наукової розробки та повноту вивчення даного питання сучасними вченими. Здійснено спробу систематизувати та узагальнити праці дореволюційних дослідників, в результаті чого виокремлено два протилежні погляди на роль та значення фабрично-заводської інспекції у вирішенні робітничого питання та втіленні на практиці фабрично-заводського законодавства. Показано характерні особливості та підходи вчених того періоду до розгляду цього питання. Окреслено провідні напрямки дослідження дореволюційних науковців. Виявлено неоднозначність бачення тих чи інших явищ різними дослідниками. Узагальнено основний історіографічний матеріал та підведено підсумки стану наукової розробки питання діяльності фабрично-заводської інспекції як в межах Київського фабричного округу, так і Російській імперії загалом.

Ключові слова: історіографія, фабрично-заводська інспекція, фабрично-заводське законодавство, Київський фабричний округ, фабрика, завод, промисловість, економіка України.

Друга половина ХІХ ст. позначилася швидкими темпами економічного зростання Російської імперії. Зміни, що відбулися у

суспільстві, позитивно вплинули на економіку держави. Скасування кріпацтва у 1861 р., поява значної кількості вільнонайманих працівників, з